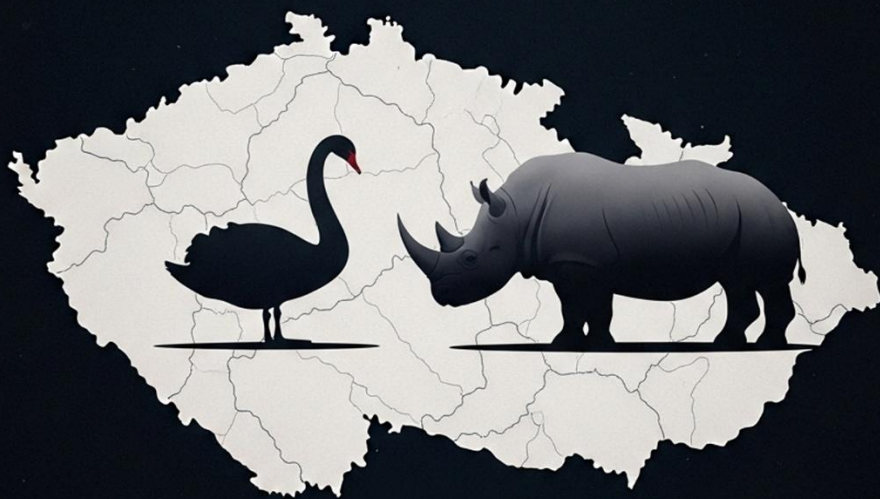

NOSOROŽCI A LABUTĚ

Minulé a budoucí **kolapsy** **česka**

Štěpán Jiříčka

NOSOROŽCI A LABUTĚ

Minulé a budoucí kolapsy
Česka

Štěpán Jiříčka

„Černé labutě“ předpovědět nelze, a proto bychom se o to neměli naivně pokoušet, ale spíše se jejich existenci přizpůsobit.

Nassim Nicholas Taleb, Černá Labuť

Když jsem začala hledat příklady Šedých nosorožců, ukázalo se, že tolik velkých krizí minulosti začalo jako velmi zřejmé, ale ignorované hrozby, a že největší výzvy dneška jsou také zřejmé, ale ignorované. Všude jsem začala vidět důkazy o jasných nebezpečích, která byla rozpoznána, ale neřešena...

Michele Wucker, Šedý Nosorožec

Úvod

Náš svět je postaven na základech, které vnímáme jako samozřejmé: stabilní vlády, fungující ekonomiky, bezpečné hranice. Ale co když se tyto základy začnou otřásat? Co se stane, když se zdánlivě pevná struktura státu rozpadne, když dochází k masovým ztrátám životů, lidé prchají ze svých domovů a společenský řád se mění k nepoznání? Tato kniha se zaměří právě na takové momenty – na velké kolapsy. Nejde nám o běžné ekonomické krize, nestabilní vlády nebo menší otřesy, které sice zasahují společnost, ale nepředstavují její existenční hrozbu. Mluvíme o událostech tak zásadních, že předefinují běh dějin a navždy poznamenají národy, které je zažily.

Pochopení těchto monumentálních otřesů, které opakovaně zasáhly i české země, nám pomáhá lépe vnímat naši vlastní křehkost a zároveň odolnost. Historie není jen sled dat a jmen; je to především učebnice plná opakujících se vzorců, která nám ukazuje, jak se naši předci vyrovnávali s nepředstavitelnými výzvami a jaké chyby vedly k fatálním následkům. Skrze optiku teorií černých labutí a šedých nosorožců, o kterých si detailněji povíme, se pokusíme rozklíčovat, co bylo skutečně nepředvídatelné, co bylo ignorováno, a co se dalo (a dalo by se i dnes) předvídat, kdybychom se uměli lépe dívat a včas jednat.

V mé předešlé knize *Srdce, kotlina a hradba* jsem se pokusil o syntézu a aplikaci myšlenek dvou významných zahraničních autorů na české prostředí. Mým cílem nebylo „vykrádat“ jejich teorie, nýbrž je

propojit a obohatit o nový kontext, podobně jako když se remixem či syntézou dvou odlišných hudebních děl vytvoří nová kvalita. V této knize se pokouším o podobné spojení, tentokrát se zaměřením na fenomén kolapsu. Slibuji si od toho, že čtenáři nabídnu nejen nový úhel pohledu na známá historická fakta, ale snad i nástroje k lepšímu pochopení současné reality a budoucích rizik, které se nad naší kotlinou mohou vznášet.

Společně se zamyslíme nad tím, jací nosorožci a labutě nás mohou čekat v budoucnosti. Vždy je lepší, poučit se z historie, nikoli se jí jen pasivně nechat vláčet.

Část I: Nosorožci a labutě (Teoretický základ)

Kapitola 1: Kolapsy, které mění svět: Proč na nich záleží?

Pojem „kolaps“ v sobě skrývá širokou škálu významů a vnímání. Pro někoho může být kolapsem pouhá ekonomická recese, výrazná politická nestabilita nebo krize, která sice zasáhne společnost, ale nepředstavuje existenční hrozbu pro její základní struktury. Pro účely této knihy však musíme být v definici mnohem přísnější. Nezabýváme se běžnými cykly vzestupů a pádů, ani menšími otřesy, které sice zanechávají stopy, ale nezlomí páteř státu či společnosti.

Zde se zaměřujeme spíše na „velké kolapsy“ – události tak monumentální, že překreslují mapu dějin a navždy mění směr vývoje. Mluvíme o epochálních zlomech, které se obvykle vyznačují:

- Rozpadem státnosti: Zhroucení centrální autority, rozdrobení území, nebo ztráta suverenity ve prospěch vnějších sil.
- Masovými ztrátami na životech: Války, pandemie, hladomory, které decimují populaci v řádu desítek procent.
- Exodem obyvatelstva: Masové migrace, vyhnání a útoky, které mění demografickou strukturu regionů a států na staletí.
- Totální změnou společenského řádu: Radikální transformace politických, ekonomických a sociálních systémů, které ruší zažitě normy a vytvářejí zcela novou realitu.

Tato definice je v souladu s pohledy některých teoretiků kolapsu, kteří vnímají kolaps jako zásadní a často rychlou změnu

v komplexnosti systému. Místo, aby se systém stal složitějším a efektivnějším v řešení problémů, dojde k jeho zjednodušení, fragmentaci a ztrátě schopnosti udržovat dosavadní úroveň organizace. To se často projevuje mimo jiné rozpadem institucí, oslabením obchodu, ztrátou technologického know-how a poklesem populace.

Na druhou stranu, nebudeme se zabývat úplnými kolapsy, kdy celé civilizace náhle zmizí beze stopy, jako tomu bylo například u Mayů nebo na Velikonočním ostrově (Rapa Nui). V našich zemích takový typ katastrofy od příchodu Slovanů nikdy nenastal. Je také třeba si uvědomit, že hranice mezi tím, co je kolaps a co pouze hluboká krize, není často zcela zřejmá. V neposlední řadě je třeba chápat, že každý kolaps má jiný průběh, a ne každý je tak tragický. Typickým příkladem je kolaps britského impéria ve 20. století, který sice znamenal zásadní změnu světové politické mapy, ale běžný občan Británie během tohoto procesu zažíval poměrně značný růst životní úrovně a nestrádal. Obdobně mnozí historici věří, že kolaps Říma prezentovaný obvykle rokem 476 neznamenal pro mnohé občany říše nějakou okamžitou a výraznou změnu jejich života.

Přestože pro účely knihy používám tuto přísnou definici, existuje mnoho názorů na to, co skutečně představuje kolaps. V literatuře se dá nalézt řada akademických definic. A je pravdou, že ne vše, co bude v této knize popsáno, by bylo možné jednoznačně definovat jako kolaps v jeho nejdrastičtějším smyslu; nabízejí se i pojmy jako krize, otřes, fázový přechod nebo dokonce jen hluboká recese. Přesto

všechna tato historická i budoucí rizika považuji z pohledu území dnešní české kotliny za zásadní, neboť představují zlomové body ve vývoji společnosti, které mají nebo mohou mít dlouhodobé a formativní dopady na naši existenci.

Studium těchto monumentálních otřesů není jen akademickým cvičením. Je to snaha porozumět hluboce zakořeněným příčinám, mechanismům a následkům katastrof, které formovaly a nadále formují naše dějiny. Poučením se z minulých velkých kolapsů můžeme lépe identifikovat varovné signály v současnosti a připravit se na výzvy, které naši společnost teprve čekají.

Kapitola 2: Černá labuť a šedý nosorožec

Abychom mohli efektivně analyzovat velké kolapsy v dějinách českých zemí, je klíčové porozumět dvěma moderním konceptům z oblasti řízení rizik: černé labuti a šedému nosorožci. Ačkoli se oba týkají událostí s velkým dopadem, liší se zásadně v míře předvídatelnosti a v tom, jak na ně společnost reaguje.

Černá labuť: Nečekané a nemožné (dokud se nestane)

Koncept černé labuti, popularizovaný esejistou a finančním statistikem Nassimem Nicholasem Talebem, popisuje událost, která má tři charakteristiky:

- Je nepředvídatelná: Před svým výskytem je zcela mimo sféru běžných očekávání. Žádný předchozí důkaz nebo model by na ni nemohl s jistotou poukázat. Je to něco, co je považováno za nemožné nebo extrémně nepravděpodobné.
- Má extrémní dopad: Když k ní dojde, její důsledky jsou ohromující, dalekosáhlé a zásadně mění běh událostí.
- Je zpětně vysvětlitelná: Po jejím proběhnutí se lidé snaží racionálně vysvětlit, proč se stala, a tvrdí, že se „přece dala čekat“. Tato tendence, známá jako zpětné zkreslení (hindsight bias), zakrývá skutečnou nepředvídatelnost události a vede k mylnému přesvědčení, že jsme ji mohli předejít.

Příkladem čisté černé labutě by mohl být náhlý a nevysvětlitelný kolaps sluneční aktivity vedoucí k okamžitému zamrznutí planety. Takové události jsou pro nás skutečně mimo veškeré rámce a modely. V historickém kontextu je ale obtížné najít událost, která by po důkladné analýze zůstala stoprocentní černou labutí, protože vždy se najdou nějaké náznaky nebo varování, které byly přehlédnuty. A právě zde vstupuje na scénu šedý nosorožec (nebo šedá labuť – viz následující kapitola).

Šedý nosorožec: Viditelné, přicházející a ignorované nebezpečí

Šedý nosorožec je něco jiného než černá labuť. Tento termín zavedla politická analytička Michele Wucker. Označuje vysoce pravděpodobnou a vysoce dopadovou hrozbu, která je zjevná, na kterou je poukazováno, ale přesto je ignorována. Představte si obrovského nosorožce, který se řítí vaším směrem – není to neviditelná hrozba, je obrovská, hlučná a nelze si ji nevšimnout. Přesto je z nějakého důvodu přehlížena.

Nejen v českém prostředí se často užívá i pojem „slon v obýváku“, který vyjadřuje podobnou situaci. Toto rčení je ustálené slovní spojení, které popisuje zjevný a významný problém, kontroverzní téma nebo nepříjemnou situaci, o které všichni vědí, ale nikdo se o ní neodvažuje mluvit. Jistým rozdílem je, že slonem se obvykle myslí problém, který tu už je, zatímco nosorožec je spíše problémem, který se zjevně blíží. Michele Wucker, která považovala slona v obýváku za

„bratrance“ šedého nosorožce, se rozhodla obálku své knihy ozdobit zmíněným nosorožcem a v tom duchu je napsaná i její kniha, takže zapomeňme na slony a držme se jejího termínu.

Klíčové rysy šedého nosorožce jsou:

- Vysoká předvídatelnost a pravděpodobnost: Existuje spousta varovných signálů, dat, studií a názorů expertů, které jasně ukazují, že se problém blíží a že k události pravděpodobně dojde.
- Značný dopad: Potenciální důsledky jsou rozsáhlé a transformující, podobně jako u černé labutě.
- Chronické ignorování: Navzdory zjevným varováním se nepodnikají dostatečná opatření. To může být způsobeno inercií (setrvačností v uvažování i konání), krátkodobým politickým myšlením, ekonomickými zájmy, neschopností dohodnout se na řešení, nebo prostě jen přílišnou rozptýleností jinými, méně závažnými problémy.

Většina velkých kolapsů v dějinách se po důkladném zpětném zhodnocení jeví spíše jako šedí nosorožci než černé labutě. Varování existovala, ale byla potlačena, ignorována nebo se s nimi nepracovalo s dostatečnou naléhavostí. Studium těchto nosorožců nám proto nabízí cenné ponaučení o tom, proč společnosti selhávají v reakci na zjevné hrozby.

V následující kapitole se budeme věnovat šedé labuti, která stojí někde na pomezí těchto dvou extrémů.

Kapitola 3: Šedá labuť: Když riziko není úplně černé, ale ani bílé

V terminologii zavedené a popularizované myslitelem a statistikem Nassimem Nicholasem Talebem představuje šedá labuť vysoce pravděpodobnou událost s velkým dopadem, kterou je však na rozdíl od její slavnější černé příbuzné možné do jisté míry předvídat a modelovat.

V oblasti rizik a nejistoty se často setkáváme s rozlišením mezi známými neznámými (known unknowns) a neznámými neznámými (unknown unknowns). Koncept známých neznámých popisuje rizika, o kterých víme, že existují, ale neznáme jejich přesný rozsah, načasování, nebo všechny detaily jejich dopadu. Víme, že něco nevíme, a můžeme se na to alespoň částečně připravit – například víme, že může přijít silné zemětřesení, ale nevíme, kdy a jak přesně bude silné. Naproti tomu neznámé neznámé jsou rizika, o kterých vůbec netušíme, že by mohla existovat. Jsou zcela mimo náš rámec poznání a představy. Nevíme, že něco nevíme, a právě tyto události, proslavené výrokem bývalého amerického ministra obrany Donalda Rumsfelda, mají potenciál způsobit největší otřesy, protože jsme na ně absolutně nepřípraveni.¹ Schopnost rozlišit mezi těmito kategoriemi

¹ Donald Rumsfeld tyto pojmy sice proslavil, ale jak sám i ve svých pamětech uvádí, tuto frázi zaslechl od administrátora NASA Williama Grahama. Koncept byl známý v amerických obranných zakázkách od 60. let. Ani zde však nešlo o původní myšlenku. Částečně se shoduje s konceptem

je klíčová pro efektivní řízení rizik a pochopení toho, proč některé kolapsy dokážeme předvídat, zatímco jiné nás zcela zaskočí.

Zásadní rozdíl mezi těmito dvěma koncepty tedy spočívá právě v míře předvídatelnosti. Zatímco černá labuť je podle Taleba z definice naprosto nepředstavitelná a leží mimo jakákoli racionální očekávání založená na minulých zkušenostech, šedou labuť lze na základě dostupných dat a analýz identifikovat jako potenciální hrozbu.

Šedá labuť: Známe, ale ignorované riziko

Na rozdíl od černé labutě, šedá labuť není produktem „neznámých neznámých“ (unknown unknowns), ale spíše „známých neznámých“ (known unknowns). To znamená, že si jsme vědomi existence určitého rizika a jeho potenciálně závažných dopadů, ale buď podceňujeme jeho pravděpodobnost, nebo se na něj z různých důvodů nepřipravujeme.

Charakteristiky šedé labutě:

- Je předvídatelná: Existují data, modely nebo historické precedenty, které na možnost takové události upozorňují.
- Má významný dopad: Podobně jako černá labuť, i šedá labuť může způsobit rozsáhlé škody nebo přinést zásadní změny.

tzv. „Johariho okna“, který vytvořili psychologové Joseph Luft a Harrington Ingham. Rumsfeld ve své autobiografii tvrdí, že už před více než dvěma tisíciletími Sokrates zvažoval známé neznámé a neznámé neznámé.

- Pravděpodobnost je nízká, ale ne nulová: Nejde o běžný jev, ale jeho výskyt není zcela vyloučený a lze ho statisticky či analyticky odhadnout.

Příkladem šedé labutě by mohla být finanční krize z roku 2008. Mnoho ekonomů a analytiků varovalo před riziky spojenými s hypotečními úvěry a komplexními finančními deriváty. Hrozba byla tedy do jisté míry známá, ale byla široce ignorována nebo podceňována až do chvíle, kdy se systém zhroutil. Dalšími příklady mohou být rozsáhlé přírodní katastrofy v oblastech s historicky doloženou seismickou aktivitou nebo pandemie, na jejichž možnost odborníci dlouhodobě upozorňovali.

Někdy bohužel čelíme situacím, kdy si jsme rizika vědomi, ale přesto se na ně nedokážeme připravit. Můžeme to nazvat „Sieberův scénář 21“ – stav, kdy hrozbu známe, ale nepřipravíme se, protože se nám zdá příliš děsivá, nepředstavitelná, nepříjemná, nebo špatně vyhodnotíme její pravděpodobnost. Přesně to se stalo před olympiádou v Mnichově v roce 1972. Psycholog Georg Sieber byl požádán, aby připravil scénáře možných hrozeb pro hry. Vytvořil jich 26, přičemž scénář číslo 21 detailně popisoval situaci, kdy palestínští ozbrojenci proniknou do olympijské vesnice, vniknou k izraelské výpravě a budou vraždit nebo brát rukojmí. Organizátoři se však raději upnuli k představě veselých a bezstarostných her a bezpečnostní opatření podcenili. Když se scénář 21 tragicky naplnil, zemřelo 11 izraelských sportovců, 5 teroristů a 1 člen západoněmecké policie. Mnichovský policejní prezident následně připustil, že police byla

nepřipravená. I tohle byla šedá labuť. Nebyl to nosorožec – nebylo jisté ani vysoce pravděpodobné, že se to stane. Nabyla to ale ani černá labuť – mohlo se to stát a vědělo se o tom, že tu je určitá míra pravděpodobnosti, že se to stane.

Ačkoliv je pojem černá labuť synonymem pro naprostou nepředvídatelnost, ve skutečnosti se velká většina událostí, které za černé labutě označujeme, po bližším prozkoumání a s odstupem času jeví spíše jako šedé labutě. Důvod je prostý: svět je plný opakujících se cyklů a latentních hrozeb, které se sice nedají přesně načasovat, ale jejich existence je nám dobře známa. Vezměme si například supervulkány, ničivé pandemie, rozsáhlé války, dopady meteoritů, revoluce či zhroucení států. Nejde o jevy, které by se v historii lidstva nestaly, nebo které by byly zcela mimo naše chápání. Naopak, tyto události se neustále cyklicky opakují v různých podobách, intenzitách a na různých místech. Víme, že k nim dojde, ale jen málokdy dokážeme přesně určit, *kdy* se to stane, *kde* to bude a *jaký* bude mít konkrétní průběh. Právě tato nejistota v čase a přesném rozsahu je odlišuje od skutečných černých labutí. Ty právě černé labutě by musely být události tak bizarní a neočekávané, že by překračovaly hranice naší představivosti – například zjevení se mimozemské civilizace s úmyslem nás zdanit, mutace lidstva do podoby mluvících brokolice, nebo náhlé a nevysvětlitelné vypnutí veškeré gravitace na Zemi, což by naše aktuální chápání fyziky dokonale rozmetalo. Tyto bláznivé scénáře nám pomáhají ilustrovat skutečný význam nepředvídatelnosti, který je pro většinu historických kolapsů příliš silným označením.

Pojďme si to tedy raději ještě jednou shrnout:

Vlastnost	Šedý nosorožec	Šedá labuť	Černá labuť
Předvídatelnost	Vysoká. Zjevná a známá hrozba, varovné signály existují.	Nízká až střední. Možnost je známá, ale pravděpodobnost či detaily jsou nejisté.	Nízká až nulová. Nepředvídatelná, mimo obvyklá očekávání.
Pravděpodobnost	Vysoká. Velmi pravděpodobná.	Nízká, ale ne nulová.	Vnímaná jako extrémně nízká, až nemožná.
Varovné signály	Mnohé a zřejmé. Jsou ignorovány nebo podceňovány.	Nějaké existují, ale jsou nejednoznačné nebo přehlížené.	Žádné. Po události zpětně vytvářené.
Reakce společnosti	Ignorece/Inercie. Víme, ale nic neděláme nebo děláme málo.	Nejasná. Rozpaky, ignorece, podcenění dopadu.	Absolutní překvapení. Šok.
Vnímaný původ	Známé známé (víme, že se děje).	Známé neznámé (víme, že to nevíme přesně).	(Zcela) neznámé neznámé (netušíme nic).
Příklad (obecný)	Klimatické změny, stárnoucí infrastruktura.	Velké zemětřesení na známé seismické linii.	Objevení mimozemské civilizace na vyšší úrovni, než je ta naše.

Padesát odstínů šedi: Neostré hranice mezi labutěmi a nosorožci

Jak jsme se pokusili nastínit v předchozích kapitolách, kategorie černých labutí a šedých nosorožců nejsou pevné a neměnné. Ve skutečnosti bychom mohli mluvit o “padesáti odstínech šedi“, které rozostřují hranice mezi zdánlivě nepředvídatelným šokem a známou, byť podceňovanou, hrozbou. Je to spíše spektrum. Hranice mezi černou a šedou labutí nikdy nebude zcela zjevná. Co se pro jednoho jeví jako naprosto šokující, pro jiného, informovanějšího pozorovatele, může být předvídatelným, byť nepříjemným vyústěním. Podobně bychom analogicky mohli očekávat, že šedý nosorožec může být různě tmavý – tedy různě naléhavý a zjevný. Jeho tmavost se odvíjí podle stupně jeho naléhavosti (už se přiblížil a buší na dveře), nebo podle toho, jak moc je jeho dopad ničivý. Rozpoznání, zda se plíživě blíží světle šedý nosorožec, nebo zda je téměř černý nosorožec už za rohem a hrozí katastrofou, je klíčové pro naši schopnost včasné reakce. A to vyžaduje nejen data, ale i schopnost je interpretovat a jednat podle nich.

Kapitola 4: Více nosorožců, jedna labuť: Když se krize potkávají

Když se zamyslíme nad velkými kolapsy v dějinách, často máme tendenci hledat jednu jedinou, dominantní příčinu – jednoho obrovského nosorožce, nebo jednu nečekanou černou labuť. Realita je však mnohem složitější a daleko hrozivější. Dobře fungující a odolná společnost dokáže ustát jednu nenadálou událost (jako je velká povodeň nebo dočasná ekonomická recese) či delší tlak (například menší demografický pokles). Pokud tedy událost nemá váhu totálního armagedonu, který by smetl vše okamžitě, pád civilizace či státu obvykle nepřichází jako dílo jednoho izolovaného nosorožce nebo jedné osamělé labutě.

Místo toho se kolapsy často rozvinou jako důsledek fatální souhry několika problémů současně. Je to, jako byste měli dům, který už delší dobu zatéká střechou (pomalu se blížící nosorožec klimatických změn), má prasklé základy kvůli zastaralé infrastruktuře (nosorožec stárnoucí populace) a navíc mu hrozí výpadek elektrického proudu kvůli přetížené síti (nosorožec energetické krize). Pak už stačí jen jedna černá labuť – například neočekávaná silná bouře (pandemie, válečný konflikt) – a celá stavba se zhroutí, protože byla už předtím oslabena mnoha jinými, ignorovanými problémy.

Klasickým příkladem této vícerozměrné hrozby je pád Západořímské říše, který je studován už po staletí. Historici se shodují, že neexistovala jediná příčina, nýbrž komplexní soubor faktorů, které se

vzájemně zesilovaly. K oslabení říše přispíval neustálý vnější tlak a invaze barbarských kmenů na hranicích, což bylo zjevné jako vojenský nosorožec. Současně se římská společnost potýkala s hlubokými ekonomickými problémy, jako byla fiskální krize, vysoké daně, hyperinflace, kolaps obchodu a pokles zemědělské produkce. Vládu sužovala chronická politická nestabilita s častým střídáním císařů, rozbujelou korupcí a vyčerpávajícími občanskými válkami. K tomu se přidaly zásadní demografické změny, zahrnující pokles populace a úbytek pracovní síly, umocněné dopady morových ran (antoninovský mor, Cypriánův mor i další), které působily jako černá labuť na již oslabený systém.² Neméně důležitý byl zřejmě i sociální rozklad, projevující se rostoucí propastí mezi bohatými a chudými, postupným zánikem střední vrstvy, ztrátou občanské identity a úpadkem vzdělání. Často se mluví i o morálním úpadku. K tomu všemu došlo ke klimatické změně (tzv. pozdně antická malá doba ledová). Všechny tyto dílčí problémy se postupně sčítaly a oslabovaly říši zevnitř, až ji nakonec relativně menší události dokázaly přivést ke krachu. Pád Říma nebyl jednorázovou událostí, ale spíše souhrnem dlouhodobého tlaku mnoha nosorožců³, na které si pak

² Ačkoliv se symbolický pád Západního Říma datuje do roku 476, konečnou tečku za antikou v mnoha oblastech Východu i Západu udělal až Justiniánský mor v polovině 6. století, který svou ničivou silou definitivně „dorazil“ zbytky západních provincií a fatálně oslabil i samotnou Východořímskou říši.

³ Michelle Wucker hovoří o potenciálu celých „stád“ nosorožců. Problémy obvykle bývají propojeny a vzájemně se posilují.

nakonec „sedla“ jedna či více labutí v podobě kritických událostí, jež rozvrácený systém neustál.⁴

Podobné analogie lze nalézt i v pádech jiných civilizací, od Mayů po Anasazi, kde sucho, degradace půdy, populační tlak a sociální konflikty dohromady vedly ke konci. A nemusíme chodit jen do dávné historie. Příkladem složené krize je i rozpad Rakouska-Uherska na konci První světové války. Ačkoliv byla válka nepochybně hlavní černou nebo spíše šedou labutí, samotný kolaps monarchie nebyl jen důsledkem vojenské porážky. Impérium bylo již desetiletí pod tlakem emancipačních snah národů žijících uvnitř jeho hranic, které chtěly vlastní státy nebo silnější autonomie (politický a sociální nosorožec). K tomu se přidala ekonomická nestabilita, zastaralá správa a neschopnost reagovat na moderní výzvy. Válka pak jen urychlila rozpad systému, který byl už dlouho oslabován zevnitř.

Stejně tak kolaps Sovětského svazu na přelomu 80. a 90. let nebyl jen důsledkem ekonomického vyčerpání zbrojením nebo ideologické krize. Byl to spíše kumulativní dopad stagnující ekonomiky,

⁴ Německý historik Alexander Demandt ve své knize *Pád Říma (Der Fall Roms)* shromáždil přes 200 hypotéz o příčinách zániku Římské říše. Jeho práce je jedinečná tím, že ukazuje, jak komplexní je tato událost a že neexistuje jediná odpověď. Kniha byla vydána v roce 1984, takže si můžeme být prakticky jistí, že dnes je hypotéz ještě mnohem více. Podle samotného Demandta nebyl pád Říma zapříčiněn jedním faktorem, ale spíše souhrou stovek dílčích problémů z různých oblastí, jako jsou ekonomika, politika, vojenství, společnost, nebo dokonce i životní prostředí a zdraví.

neschopnosti inovovat, rostoucí nespokojenosti obyvatelstva s nedostatkem svobod a zboží, etnických sporů, a nakonec i vnějšího tlaku studené války. I zde se sešlo několik nosorožců, kteří oslabovali systém, až se objevil impuls, který vedl k jeho rozpadu. Pochopení této dynamiky je klíčové pro naši schopnost rozpoznat a čelit hrozbám, které se dnes rýsují na obzoru.

Kapitola 5: Klíčová díla a myšlenky o kolapsech

Než se ponoříme do konkrétních historických otřesů, je dobré se na chvíli zastavit a podívat se na myšlenkové pilíře, které nám pomáhají chápat dynamiku a příčiny kolapsů. Tato kapitola vás provede nejzásadnějšími díly, která sice nejsou vyčerpávající vědeckou rešerší, ale nabízejí fascinující pohledy na to, proč civilizace padají a jak se s takovými událostmi vypořádáváme. Pro čtenáře, kteří dávají přednost přímému historickému vyprávění, je tato kapitola spíše teoretickým exkurzem a lze ji v případě nezájmu bez obav přeskočit. Na druhou stranu: projít všechny níže uvedené autory, jejich díla, a ještě i polemiky a kritické texty kolem nich mě stálo stovky hodin. Tento výtah je proto způsob, jak si klíčové myšlenky této oblasti osvojit rychleji a získat pevný základ bez nutnosti absolvovat stejně náročnou cestu.

Téma kolapsu, zániku a apokalypsy má na lidstvo fascinující vliv od nepaměti. Už nejstarší texty, od biblického příběhu o potopě světa a Armagedonu přes severský Ragnarök až po mayské cykly zániku a znovuzrození, jsou plné vizí konce světa a rozpadu stávajícího řádu. Tyto prastaré příběhy naznačují, že fascinace zánikem a touha pochopit jeho mechanismy jsou nedílnou součástí lidské psychiky. I dnes jsme doslova pohlceni kolapsovou literaturou, která se drží na špičkách žebříčků prodejnosti, stejně jako katastrofické filmy plní kinosály a zvyšují tržby streamovacím službám. Tato přitažlivost pramení z lidské touhy porozumět krajním mezím, zmapovat ty nejhorší scénáře a možná i najít útěchu v tom, že nejsme první ani

poslední, kdo čelí takovým hrozbám. Moderní autoři a jejich teorie nám jen dávají nové nástroje k analýze těchto věčných obav. Logicky začneme s duchovními rodiči našich labutí a nosorožců.

Nassim Nicholas Taleb: Architekt náhody a nečekaných událostí

Pokud mluvíme o nepředvídatelnosti, nelze začít nikde jinde než u Nassima Nicholase Taleba. Jeho revoluční kniha *Černá labuť: Dopady vysoce nepravděpodobných událostí* (v originále *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*) z roku 2007, psaná ještě před globální finanční krizí, redefinovala naše chápání rizik. Taleb nás učí, že skutečné otřesy nepřicházejí z předvídatelných směrů. Nejsou to události, které bychom mohli modelovat a počítat s nimi na základě historických dat. Naopak, jsou to ty, které se zdají být úplně mimo rámec možného, ale jakmile k nim dojde, mají drtivý dopad a zpětně se zdá, že je „přece každý mohl čekat“. Talebův sarkasmus a odmítání „expertů“, kteří vše vysvětlují až po bitvě, je osvěžující a nutí nás k zamyšlení nad naší vlastní kognitivní slepotou.

Talebův pohled na riziko se neomezuje jen na identifikaci hrozeb. Jeho navazující kniha *Antifragilita: jak těžit z nahodilosti, neurčitosti a chaosu* (*Antifragile: Things That Gain from Disorder*) z roku 2012 představuje filozofii přežití a rozvoje. Argumentuje, že cílem by nemělo být jen být robustní (odolný vůči šokům), ale antifragilní: systém, který z nestability, nepořádku, chyb a šoků profituje.

Antifragilita je klíčem k tomu, aby se společnost nejen vyhnula kolapsu, ale aby se po černé labuti stala silnější a schopnější.

Polemika: Talebův přínos spočívá v poukázání na inherentní nepředvídatelnost některých událostí a v kritice naší tendence vysvětlovat vše zpětně. Jeho práce nás nutí být pokornější v našich předpovědích. Nicméně, Talebův koncept černé labutě je občas kritizován za to, že je příliš široký a vágní, což vede k tomu, že téměř jakákoli velká událost je zpětně označena za černou labuť, ačkoliv pro ni existovaly varovné signály. To ztěžuje praktickou aplikaci jeho teorie pro prevenci. Dále, jeho zaměření na „nevědět, že nevíme“ může vést k pasivitě, protože pokud je něco skutečně nepředvídatelné, jak se na to vůbec můžeme připravit? Časté jsou argumenty, že většina černých labutí jsou ve skutečnosti jen špatně rozpoznání šedí nosorožci nebo šedé labutě, které byly ignorovány nebo jejichž pravděpodobnost byla podceněna.

Doporučuji studovat pro: Zpochybnění lineárního myšlení, kritiku expertního myšlení, pochopení omezení našich předpovědí a role náhody. Pochopení skutečně nepředvídatelných rizik a hledání cest, jak se stát odolným vůči chaosu.

Michele Wucker: Neviditelní obři na obzoru

Michele Wucker a její kniha *Šedý nosorožec: Jak rozpoznat a jednat s očividnými, ale ignorovanými hrozbami*⁵ (*The Grey Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore*) z roku 2016 přinesla důležitý protipól k Talebově černé labuti. Wucker tvrdí, že řada krizí a kolapsů, které nás zasahují, nejsou vůbec neočekávané. Naopak, jsou to hrozby, které se plíží jako obrovský nosorožec – jsou zjevné, pravděpodobné a nevyhnutelné, pokud se s nimi nic nedělá. Klimatická změna, růst veřejného dluhu nebo stárnutí populace jsou typickými šedými nosorožci – o jejich existenci a potenciálním dopadu víme, ale z různých důvodů je ignorujeme. Kniha je výzvou k probuzení a k tomu, abychom přestali oddalovat nevyhnutelné.

Koncept Michele Wucker je také užitečný právě tím, že rozšiřuje způsob, jakým přemýšlíme o rizicích a kolapsech. Zatímco černé labutě zdůrazňují nepředvídatelnost a šok, šedí nosorožci připomínají, že většina problémů se ve skutečnosti hromadí postupně, viditelně a dlouhodobě. V mnoha případech nejde o to, že bychom o hrozbách nevěděli, ale spíše o to, že je neumíme nebo nechceme převést do konkrétní akce – ať už kvůli psychologickému diskomfortu, politickým nákladům nebo prosté lidské tendenci odsouvat nepříjemné rozhodnutí. Wucker tím otevírá důležitou debatu o tom, proč jsou společnosti schopné ignorovat varovné signály i v situacích, kdy je nebezpečí na dosah ruky.

⁵ Kniha česky nevyšla, jedná se jen o překlad originálního názvu.

Wucker se zároveň pokouší šedé nosorožce klasifikovat, aby s nimi bylo možné pracovat méně intuitivně a více analyticky. Rozlišuje různé typy hrozeb podle jejich viditelnosti, naléhavosti a schopnosti společností je vnímat, což umožňuje lépe pochopit, proč některé problémy ignorujeme desítky let, zatímco jiné nás dokážou aktivovat téměř okamžitě. Velkou pozornost věnuje také fázím, kterými společenské reakce na hrozbu typicky procházejí – od prvotního přehlížení přes váhavé uznání až po konečné přijetí a mobilizaci. Právě tato struktura ukazuje, že zpožděná reakce není náhodná, ale vyplývá z hluboce zakořeněných psychologických i institucionálních mechanismů.

Polemika: Wucker velmi trefně poukazuje na naši kolektivní tendenci ignorovat zjevné hrozby, což je klíčové pro pochopení mnoha historických kolapsů, které se zpětně jeví jako zcela předvídatelné. Její koncept je praktický a nutí k zamyšlení nad prokrastinací vlád i jednotlivců. Kritika se však může týkat toho, že někdy až příliš zjednodušuje motivace pro ignorování rizik, přičemž opomíjí složitost politických procesů, střet zájmů, omezených zdrojů, nebo zkrátka lidskou neschopnost plně pojmout dlouhodobé a komplexní hrozby. I když je nosorožec viditelný, jeho odklizení z cesty může vyžadovat tak obrovské úsilí a kompromisy, že se mu raději uhýbá, dokud není pozdě.

Doporučuji studovat pro: Pochopení inercie a neschopnosti jednat i přes zjevná varování, aplikaci na současné globální problémy.

Raní průkopníci a „zakladatelé“

Pokud jde o zakladatele tohoto typu bádání, odpověď není jednoznačná, protože studium zániku civilizací, jejich otřesů, krizí a kolapsů je staré jako lidstvo samo. Už antičtí historici (např. Thúkydídés, Polybios, Livius) se zamýšleli nad příčinami úpadku a vzestupu měst a říší. Nicméně, v moderním, systematickém pojetí se dá ukázat na několik klíčových postav:

Za jednoho z prvních teoretiků, který se pokusil o makro-historickou analýzu cyklů vzestupu a pádu, je považován islámský učenec Ibn Chaldún (1332–1406). Ve svém díle *Čas království a říší: Mukaddima (Muqaddimah)* popsal cyklické vzestupy a pády dynastií a civilizací, které připisoval morálním, sociálním a ekonomickým faktorům, jako je například solidarita kmene (asabíja), která se s rozvojem civilizace a bohatství vytrácí. Jeho práce byla ve své době na Západě málo známá, ale dnes je uznáván jako raný sociolog a historik.

V západním myšlení je za jednoho z nejvýznamnějších a nejvlivnějších historiků, který detailně popsal dlouhodobý zánik civilizace, považován Edward Gibbon (1737–1794) se svým monumentálním dílem *Úpadek a pád Římské říše (The History of the Decline and Fall of the Roman Empire)*. Jeho komplexnost, rozsah a detailní analýza událostí v období více než tisíce let položily základ pro pozdější historické a sociologické studie, které se zabývaly mechanismy zániku velkých společenských útvarů. Gibbonovo dílo tak poskytlo první velký narativní rámec pro pochopení, že kolaps často je spíše dlouhý, postupný proces než náhlá událost.

V 19. a 20. století se pak objevili myslitelé jako Oswald Spengler (*Zánik Západu*) a Arnold Toynbee (*Studium dějin*), kteří představili rozsáhlé cyklické teorie civilizací, kde kolaps a obnova jsou přirozenou součástí historického vývoje. Jejich práce, i když někdy kritizované za přílišný determinismus a zobecňování, pomohly ustavit studium kolapsů jako legitimní oblast bádání.

Na tyto myšlenky pak v letech 1976 a 1977 navázal generál John Glubb ve svých dvou vlivných esejích *Osud říší* a *Jak zajistit naše přežití* (*The Fate of Empires and Search for Survival*). Glubb analyzoval historii desítek říší a dospěl k závěru, že jejich životní cyklus je překvapivě stálý, trvající v průměru asi 250 let. Identifikoval konzistentní fáze od „věku průkopníků“ po „věk dekadence“, přičemž za hlavní příčinu zániku považoval vnitřní úpadek, který se projevoval rostoucí posedlostí penězi, nárůstem sobectví a ztrátou smyslu pro povinnost. Glubbovy základní myšlenky jsou pro mnoho lidí stále aktuální, i když někteří historici považují jeho striktní cyklickou teorii za příliš deterministickou a zjednodušující.

Někteří badatelé se zaměřili na obecné zákonitosti úpadku a vzestupu systémů, mnozí jiní se pak fenoménu kolapsu věnovali skrze detailní studium jediného, konkrétního případu. Namísto hledání univerzálních pravidel tak nabídli hluboký vhled do komplexních příčin jedné katastrofy. Například Eric H. Cline ve své knize *1177 př. kr.: Zhroucení civilizace a invaze mořských národů* (*1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*) popsal, jak se velmocí pozdní doby bronzové rozpadly pod spojeným tlakem klimatických změn, vnitřních revolt a

invazi „mořských národů“, čímž zdůraznil systémovou křehkost propojeného světa. Podobně Kyle Harper brilantně rozebral konec Říma v díle *Pád Říma: Podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše* (*The Fate of Rome: Climate, Disease and The End of an Empire*). Harper se od tradičních politických a vojenských příčin odklonil a ukázal, jak zásadní roli ve skutečném kolapsu populace a ekonomiky Východu i Západu sehrály environmentální šoky, zejména klimatické výkyvy a vlny ničivých pandemií.

Než se podíváme na významné osobnosti v oblasti studia kolapsů, zmiňme ještě teorii „Tragédie občiny“, kterou publikoval americký biolog Garret Hardin v roce 1968 jako článek v časopise *Science*. Jde o koncept, který je studován spíše ekonomy, environmentálními ekonomy a odborníky na správu společných statků než badateli zabývajícími se kolapsy civilizací. Podle mě je však zásadní. Hardin popsal situaci, kdy jednotlivci sledující svůj vlastní prospěch neúmyslně ničí společný zdroj, protože krátkodobý zisk jednotlivce převáží nad dlouhodobým zájmem celku. Tato logika se může projevit u rybolovu, vodních zdrojů nebo jakéhokoli statku, který je přístupný všem. Občinou se myslí obecní pastvina, na které může své zvířata pást kdokoli, v přeneseném významu pak veřejný statek.

Dnes si uvědomujeme, že podobnou globální „občinou“ je například oceán, atmosféra nebo společná stabilita klimatu. I proto se Hardinův koncept vrátil do současných debat – nikoli jako úplné vysvětlení kolapsů, ale jako připomínka, že některé hrozby vznikají prostě tím, že příliš mnoho aktérů čerpá ze stejného zdroje bez jasných pravidel.

A právě tam, kde chybí pravidla, instituce a spolupráce, vzniká prostor pro skutečné šedé nosorožce.

Joseph Tainter: Systematický přístup ke komplexitě

Pokud hledáme někoho, kdo udělal velký průlom v moderním, systematickém studiu kolapsů, pak je to jednoznačně Joseph Tainter. Jeho kniha *Kolaps složitých společností* (*The Collapse of Complex Societies*) z roku 1988 je považována za jeden ze základních kamenů moderního akademického studia kolapsu.

Tainter, jako archeolog a antropolog, systematicky analyzuje desítky případů kolapsů od Římské říše po Maye a kulturu Chaco. Jeho hlavní teze zní: Společnosti se hroutí, když investice do udržení jejich složitosti začnou přinášet klesající mezní výnosy. To znamená, že řešení problémů, které společnost vynalézá (např. byrokratické struktury, armády, infrastruktura), se stávají čím dál dražšími a méně efektivními. V určitém bodě se společenská komplexita stane natolik energeticky a organizačně náročnou, že je levnější se zhroutit a zjednodušit se než v ní pokračovat. Podle Taintera tedy kolaps není nutně katastrofa, ale spíše racionální reakce na neudržitelnou složitost.

Tainterův přínos spočívá v:

- Systematičnosti a modelování: Přinesl do studia kolapsů kvantitativní a teoretický model.

- Koncepti complexity: Zdůraznil roli rostoucí složitosti jako klíčového faktoru kolapsu.
- Ekonomickém pohledu: Vysvětlil kolaps jako výsledek snižujících se výnosů z investic do složitosti.

Polemika: Tainterova teorie je sice elegantní a vlivná, ale je kritizována za silný ekonomický determinismus – někdy působí, že redukuje všechny příčiny kolapsu na pouhé ekonomické výnosy, opomíjí kulturní, ideologické nebo morální faktory. Jeho důraz na „zjednodušení“ jako inherentní aspekt kolapsu může také zastírat skutečné utrpení a smrt, které tyto události doprovázejí. Někteří kritici také namítají, že se Tainter příliš soustředí na systém jako celek a méně na vliv rozhodování jednotlivých aktérů nebo na to, jak různé skupiny v rámci společnosti kolaps vnímají a zažívají. Přes tyto výhrady však Tainterovo dílo zůstává nepostradatelné pro každého, kdo se chce vážně zabývat teorií kolapsu.

Doporučuji studovat pro: Pochopení ekonomických a systémových příčin kolapsů, kritickou analýzu konceptu progresu a roli complexity.

Jared Diamond: Kronikář vzestupů a pádů civilizací

Jared Diamond, multidisciplinární vědec s fascinující schopností propojovat zdánlivě nesourodé obory, je jedním z nejvlivnějších autorů v oblasti literatury o kolapsech. Jeho styl je skutečně

mistrovský ve vyprávění příběhů, což činí jeho komplexní analýzy přístupnými široké veřejnosti, ačkoli to občas může vést k jistému zjednodušení.

Nejznámější je jeho kniha *Kolaps: Proč společnosti zanikají a přežívají* (*Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*) z roku 2005. Zde Diamond prozkoumává osudy zaniklých či ohrožených civilizací, od Mayů, přes Vikingy v Grónsku až po obyvatele Velikonočního ostrova. Identifikuje pět hlavních environmentálních a sociálních faktorů, které přispívají ke kolapsu: poškozování životního prostředí, změna klimatu, nepřátelští sousedé, přátelští obchodní partneři a kriticky důležitá reakce společnosti na vlastní problémy. Diamond přesvědčivě ukazuje, jak se zdánlivě menší environmentální rozhodnutí mohou v průběhu staletí kumulovat a vést k nevyhnutelnému zániku, zejména pokud společnost selže v adaptaci.

Vedle *Kolapsu* je pro širší pochopení Diamondových myšlenek důležité zmínit i knihu *Rozvrat: Jak se národy vyrovnávají s krizemi* (*Upheaval: How Nations Cope with Crisis and Change*) z roku 2019. V ní se Diamond zaměřuje na to, jak se jednotlivé národy (např. Finsko, Chile, Japonsko) vyrovnávají s existenčními krizemi a jaké psychologické mechanismy, podobné těm u jedince, jim pomáhají přežít a prosperovat. Přestože *Rozvrat* není přímo o kolapsech, nabízí cenný vhled do resilience a faktorů, které umožňují společností vyhnout se úplnému zhroucení.

Polemika: Diamondův přínos spočívá v jeho schopnosti syntetizovat obrovské množství znalostí z různých oborů (od archeologie po klimatologii) a prezentovat složité argumenty v poutavém vyprávění. Jeho environmentální determinismus je silným varováním. Kritici však namítají, že jeho modely jsou někdy příliš zobecňující a zjednodušující, zejména při aplikaci na různorodé kultury a časové epochy. Je mu vyčítán nedostatek důrazu na politické, náboženské a kulturní faktory, které mohou hrát stejně, ne-li důležitější roli v procesu kolapsu než ty environmentální. Dále, jeho „řešení“ problémů jsou občas vnímána jako příliš idealistická, bez hlubšího pochopení politické ekonomie a mocenských struktur, které brání racionálním rozhodnutím.

Doporučuji studovat pro: Komplexní pohled na dlouhodobé environmentální příčiny kolapsů, pochopení provázanosti systémů a inspirativní příklady společenské odolnosti.

Peter Turchin: Kliodynamika a cykly společenského rozpadu

Peter Turchin, původem populační biolog a ekolog, se stal jednou z nejvýraznějších postav v oblasti makro-historie a studia kolapsů díky svému přístupu známému jako kliodynamika. Ta se snaží aplikovat matematické modely a kvantitativní analýzu na historická data s cílem odhalit opakující se vzorce, které vedou ke společenské stabilitě i nestabilitě. Jeho práce je ambiciózním pokusem přeměnit historii z vyprávěcí disciplíny na exaktní vědu.

Turchinovo asi nejvýznamnější dílo *Poslední dny: Elita, kontraelita a cesta k rozpadu politiky* (*End Times: Elites, Counter-Elites, and the Path of Political Disintegration*) z roku 2023 představuje jeho dosud nejkompexnější syntézu. V ní argumentuje, že klíčové faktory vedoucí k historickým kolapsům a společenskému rozpadu jsou cyklické a měřitelné. Zaměřuje se především na dvě hlavní ničivé síly: rostoucí nerovnost bohatství a nadprodukcii elit a kontraelit. Turchin tvrdí, že když je příliš mnoho vzdělaných lidí, kteří usilují o mocenské pozice, ale systém jich dokáže pojmout jen omezený počet, vzniká frustrace, politické frakce, a nakonec nestabilita vedoucí k násilí a kolapsu státní moci. Jeho přístup je kontroverzní, ale provokativní, neboť naznačuje, že i „velké kolapsy“ jsou výsledkem dlouhodobých, detekovatelných trendů, nikoli nahodilých událostí.

Polemika: Turchinův přínos spočívá v jeho snaze vnést do studia dějin a společenských změn vědeckou rigoróznost a kvantifikaci, což je v humanitních vědách průkopnické. Jeho modely nabízejí fascinující vhled do opakujících se vzorců historie a slouží jako silné varování před riziky nerovnosti a přebytku elit. Nicméně, jeho kliodynamický přístup je často kritizován za přílišný determinismus a redukci složitých lidských dějin na pouhé matematické křivky. Odpor vyvolává i tendence opomíjet roli individuální volby, kulturních specifik a nepředvídatelných událostí, které mohou narušit jakýkoli model. Někteří kritici se obávají, že jeho předpovědi, ačkoliv podložené daty, mohou být sebenaplňujícími proroctvími, pokud jsou brány příliš doslovně.

Doporučuji studovat pro: Pochopení cyklických mechanismů společenské nestability, analýzu role elit a nerovnosti v kolapsech, a pro náhled na budoucnost historiografie.

Toby Ord: Hrozby pro existenci lidstva

Toby Ord, australský filozof z Oxfordu, se ve svém průlomovém díle *Nad Propastí: Existenční riziko a budoucnost lidstva* (*The Precipice: Existential Risk and the Future of Humanity*) z roku 2020, zabývá nejprísnejší definicí kolapsu: existenciálními riziky. Tedy událostmi, které by mohly vést k zániku celého lidstva nebo k trvalému a drastickému omezení jeho potenciálu. Ord systematicky klasifikuje a analyzuje největší hrozby, kterým lidstvo čelí, od jaderné války a umělé inteligence, přes pandemie a biologické zbraně, až po klimatickou změnu a neznámé hrozby. Jeho přístup je racionální a analytický: snaží se kvantifikovat pravděpodobnost těchto ultimativních hrozeb, aby ukázal, že ochrana lidské budoucnosti musí být morální prioritou.

Polemika: Ordův přínos je v jeho systematické a racionální klasifikaci ultimativních hrozeb, což nutí k zamyšlení nad skutečně fatálními scénáři. Přináší důležité morální a etické argumenty pro naléhavost prevence. Nicméně, jeho silný důraz na existenciální rizika může někdy odvádět pozornost od naléhavějších, i když méně „konečných“ krizí, které ovlivňují miliardy lidí dnes. Kritika se také zaměřuje na obtížnost kvantifikace těchto rizik – i když Ord nabízí odhady, jsou

z povahy věci spekulativní. Jeho teorie může navozovat pocit beznaděje kvůli obrovskému rozsahu hrozeb, a to navzdory jeho volání po akci.

Doporučuji studovat pro: Pochopení nejzávažnějších globálních hrozeb, etické a morální aspekty přežití lidstva a kvantifikaci rizika.

Niall Ferguson: Křehkost řádu a předzvěsti úpadku

Historik Niall Ferguson, známý svým provokativním a širokým záběrem, se ve svém díle často zabývá křehkostí složitých systémů a faktory, které vedou k rozpadu společenského řádu. Ačkoliv se přímo nevěnuje teorii kolapsu jako Tainter nebo Diamond, Fergusonovo dílo ukazuje, jak jsou i ty zdánlivě nejstabilnější entity zranitelné vlivem vnitřních slabostí i vnějších šoků.

Jeho kniha *Civilizace: Západ a zbytek světa* (*Civilization: The West and the Rest*) z roku 2011 ukazuje druhý pól jeho myšlení – ne úpadek, ale příčiny dominance Západu. Ferguson zde identifikuje šest klíčových faktorů (nazvaných „zabijácké aplikace“), které umožnily Západu po staletí prosperovat a ovládat zbytek světa: soutěž (konkurence), věda (vědecká revoluce), vlastnická práva (právní stát), medicína (zdravotní inovace), spotřebitelská společnost (spotřeba a produkce) a pracovní etika (protestantská etika). Tyto aplikace, které byly původně výsadou Západu, se ovšem časem rozšířily do celého světa (zejména do Asie), což podle Fergusona ohrožuje původní západní převahu.

V knize *Velký rozklad: O úpadku institucí a zániku ekonomik* (*The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*) z roku 2013 Ferguson analyzuje, jak klíčové instituce moderní společnosti – od demokracie a svobodného trhu po občanskou společnost a právní stát – postupně erodují a selhávají. Argumentuje, že tento rozklad podkopává základy stability a prosperity, což vytváří prostředí pro budoucí kolapsy.

Jeho novější dílo *Zkáza: Politické aspekty katastrof* (*Doom: The Politics of Catastrophe*) z roku 2021 se pak přímo zaměřuje na historii katastrof a lidských selhání v reakci na ně. Ferguson zkoumá pandemie, zemětřesení, války a finanční krize, aby ukázal, že příčinou těchto katastrof často není jen samotná událost, ale spíše institucionální selhání a nekompetentnost při jejich řešení. Poukazuje na to, že společnosti se mohou zhroutit, i když se katastrofy daly předvídat, a kritizuje tendenci svádět vinu na jiné příčiny, když jde často ve skutečnosti o selhání lídrů a systémů.

Polemika: Fergusonův přínos spočívá v důrazu na institucionální a politickou dimenzi selhání a v jeho schopnosti historicky analyzovat rizika katastrof. Kritici mu však vytýkají až příliš pesimistický pohled, selektivní výběr historických příkladů a určitou míru determinismu. Někteří tvrdí, že jeho závěry překrývají ideologii a že instituce jsou silnější a odolnější, než naznačuje. Přestože není typickým teoretikem kolapsu, jeho knihy nabízejí cenný pohled na to, jak mohou selhávat politické systémy.